

Kırgızistan: Çoğul Toplumda Çoğulcu Demokrasi Denemesi

Y. Emre Gürbüz*

1. Giriş

Kırgızistan, tüm Orta Asya ülkeleri içinde iktidarın iki kere halk ayaklanması sonucunda değiştiği farklı bir ülkedir. Sovyet sonrası cumhuriyetler içinde Baltık cumhuriyetleri dışında parlamenter demokrasiye geçen tek ülke olması da Kırgızistan'ı siyasi açıdan farklı bir konuma yerleştirmektedir. Son yıllarda Ortadoğu'da gördüğümüz iktidar değişiklikleri Kırgızistan açısından bir başka farklılığı daha bize göstermiştir. 2005 ve 2010 yıllarında gerçekleşen iki iktidar değişikliğinden sonra da kısa süre içinde hükümet yeniden kurulmuş, devlet kurumları çalışmaya devam etmiştir. Burada belirtmek gerekir ki, elbette siyasi ve iktisadi istikrar hemen sağlanmış değildir, halen istikrar arayışı sürmektedir. Ancak bu, pek çok devlet için geçerli bir durumdur. Kırgızistan'ın önemi, hem iktidarın halk ayaklanması sonucunda değişebildiği, otoriter iktidara karşı bir yapıya sahip olması, hem de iç karışıklıklar içinde kaybolmadan düzenin yeniden kurulabilmesidir. Üstelik gerek cumhurbaşkanının devrilmesinde gerekse ülke içinde huzur ve güven

ortamının sağlanmasında silahlı kuvvetlerin hiçbir katkısı olmamıştır. Birkaç günlük karışıklığın ardından güvenliği sağlayan yine halk içinde kurulan milisler olmuştur. Bu da, Kırgızistan'ın dünyada pek çok ülkeden çok farklı bir yerde olduğunu göstermektedir.

Kırgızistan, 199.951 km² yüzölçümüyle Türkiye'nin yaklaşık dörtte biri büyüklüğündedir. 5.663.133 kişilik (2013) nüfusu ise yaklaşık Ankara ve Konya nüfusu kadardır.¹ Tanrı Dağları'nın üçte ikisi Kırgızistan sınırları içinde olduğundan ülke dağlıktır. Yüksekliği 7.000 metrenin üstünde iki zirve,² yedi binden fazla buzul, iki binden fazla nehir ve yine iki binden fazla göl³ ile Kırgızistan sadece yüksek değil aynı zamanda su kaynakları açısından çok zengin bir ülkedir. Bu doğa güzellikleri arasında Issık-Köl'ün özel bir yeri vardır. Van Gölü'nden daha büyük bir tatlı su gölü olan bu göl, çevresindeki kumsallarla turistler için cazip bir bölgedir.

Bu yazıda temel olarak, Kırgızistan'ı farklı kılan durum açıklanmaya çalışılacaktır. Bunun için Kırgızistan'a içeriden bir bakış sunulması amaçlanmaktadır.⁴ Bu yazının ilk kısmında Kırgızistan'ın bağımsızlıktan sonra geçen yirmi iki yıldaki siyasi tarihi ve nasıl bir dönüşüm sürecinden geçilmekte olduğu ele alınacaktır. Diğer Orta Asya ülkelerinden farklı olarak, Kırgızistan'da yaşanan iki halk ihtilali,⁵ devlet yapısında değişiklikler yapılmaya çalışılırken, halkın tepkilerinin çok daha fazla dikkate alınması gerektiğini göstermiştir. İki otoriter siyasi denemenin ardın-

(*) Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Tarih Bölümü; Türk Uygarlığı Araştırma ve Uygulama Merkezi Başkan Yardımcısı.

(1) Natsionalny sostav naseleniya <http://www.stat.kg/stat.files/din/files/census/5010003.pdf>

(2) Osmonov, Abdıray Ö. (2006), *Kırgız Respublikasının fizikalık geografıyası Orto mekteptin 8-klassı üçün okuu kitebi*, Bişkek: Uçkun: s.20.

(3) Osmonov, 2006: s.62.

(4) Bu yazıda kaynak gösterilmeden kullanılan bilgiler Temmuz 2005, 2006-2007 ve 2010 Şubatından günümüze Kırgızistan'da bulunan yazarın yaptığı gözlem ve görüşmelere dayanmaktadır.

(5) Halk ayaklanması sonucunda gerçekleşen bu iktidar değişiklikleri için Batıda, Rusya'da ve Kırgızistan'da genelde "devrim" tanımı kullanılmaktadır. Ancak devrim sadece iktidar değişikliğini değil, siyasi, iktisadi, toplumsal dönüşümler yönünde atılan köklü adımları da kapsadığından, Kırgızistan için bu tanımın kullanılması uygun değildir. Türkçede kullanılan "ihtilal" sözü burada daha yerinde bir tanım olarak görünüyor. İhtilal sivil ya da askeri olabilir, ardından köklü değişikliklerin yapıldığı, devrimci bir süreci hedefler, ancak bir devrime dönüşmek zorunda değildir. Kırgızistan'da da 2005 ve 2010'da köklü değişiklikler hedeflenmiş, 2005'te bunlar gerçekleşmiş, 2010'da bu nedenle tekrar bir iktidar değişikliği olmuştur.

dan çare olarak, Kırgızistan'da parlamenter demokratik sisteme geçilmiştir.

Kırgızistan'da yaşanan süreç anlatıldıktan sonra, Kırgızistan'da çoğulcu (*pluralist*) parlamenter sisteme geçişin altında yatan toplumsal ve iktisadi olgular açıklanacaktır. İkinci bölümde Kırgızistan'ın toplumsal yapısına değinilirken, buradaki çoğul (*plural*) yapı üstünde durulacaktır. Kırgızistan'da parlamenter demokrasi kurulmasını gerektiren temel nedenlerden biri, bu çok parçalı yapıdaki unsurların temsili ve onlarla uzlaşa sağlamaktır. Kırgızistan'ı diğer Orta Asya ülkelerinden farklı kılan bir başka nitelik iktisadi durumla, yani kıt kaynakların yarattığı paylaşım sorunuyla ilintilidir. Bu nedenle son olarak, yaşanan sorunların ve çözüm arayışlarının kökeninde yer alan önemli bir konu olan iktisadi durum üstünde durulacaktır. İktisadi çözüm arayışları ve çok yönlü dış siyasetin bir sonucu olarak burada Kırgızistan'ın son Stratejik Planına da değinilecektir.

2.1. Çoğulcu Demokrasi, Otoriterlik ve Halk İhtilalleri Arasında Siyasi Arayışlar

Kırgızistan'ın bağımsızlıktan sonraki siyasi arayışlarının otoriterlik ve demokrasi arasında geçtiği söylenebilir. Arayış, Cumhurbaşkanı Askar Akayev döneminde demokratikleşme ile başlamış, iktidarının ilerleyen yıllarında yumuşak otoriterliğe geçilmiş, Cumhurbaşkanı Kurmanbek Bakiyev döneminde katı otoriterliğe yaklaşmış ve nihayet 2010'daki halk ihtilâlinin ardından tekrar demokratikleşmeyle çözüm arayışına girilmiştir. Son yirmi iki yıllık süreç dinamik bir istikrar arayışı olduğunu göstermektedir. Bunun nedeni, arayışın ilk yıllarındaki istikrarlı bir devlet kurma sorununun henüz çözülmemiş olmasıdır. Sonuçta bugün tekrar ilk yıllardaki gibi demokratikleşme ve çok yönlü etkin dış siyaset içinde bir çözüm bulunmaya girilmiştir. Bu nedenle ilk yıllarda yaşanan sorunların durumu anlamakta kilit bir önemi vardır.

Kırgızistan için uluslararası literatürde en çok kullanılan tanım "demokrasi adası"dır.⁶ Henüz Sovyetler Birliği'nin varlığını koruduğu ve Kırgızistan'ın bağımsızlığını kazanmadığı 1990 yılında, Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde (Kırgız SSC) Cumhurbaşkanı Akayev öncülüğünde değişim arayışları başlamıştı. SSCB Genel Sekreteri Gorbaçov'un önderliğinde başlayan *perestroika* (yeniden yapılanma, 1986) ve *glasnost* (açıklık, 1988) kaçınılmaz olarak Kırgızistan'ı da etkilemişti. Ülke bir yeniden yapılanma içindeydi. Ancak SSCB'nin yeniden yapılması ve merkezi planlamanın zayıflatılması siyasi ve iktisadi birimler için çok bilinmeyenli bir denklem yaratmıştı. Kırgız SSC için meseleyi güçleştiren bir durum, mali olarak Moskova'dan gelen kaynaklara yaslanmasıydı.⁷ Bu konuya ve sanayi ile tarımın içine düştüğü bunalıma iktisatla ilgili son bölümde değinilecektir. Şimdi kısaca bu süreçte siyasi alanda yaşananlara değinelim.

2.2. Cumhurbaşkanı Akayev ve Demokrasiden Yumuşak Otoriterliğe Geçiş: 1990-2005

Kırgız SSC yeniden yapılanma problemini çözmeye çalışırken, Kırgız Bilimler Akademisi Başkanı bir fizikçi olan Askar Akayev'in cumhurbaşkanı seçilmesi, ülkedeki durumun karmaşıklığını yansıtır. 1990 yılında Kırgız SSC'de ilk kez en üst siyasi makam olarak cumhurbaşkanlığı makamı tesis edilmişti. Bu yeni devlet başkanlığı makamı için yapılan seçimlerde partideki iki lider arasından bir kazanan çıkmamış ve sonuçta parti dışından uzlaşılabilecek biri olarak Akayev'in adında karar kılınmıştır. Akayev, ünlü yazar Cengiz Aytmatov'un önerisi ve Kırgızistan Demokrasi Hareketi'nin desteğiyle cumhurbaşkanı olarak seçilir. Böylelikle Kırgız SSC'nin ilk ve son cumhurbaşkanı olur.

Cumhurbaşkanı Akayev o dönem (1990) kendisini komünist olarak tanımla-

(6) Anderson, John (1999), *Kyrgyzstan: Central Asia's Island of Democracy*, Amsterdam: Harwood Academic Publishers.

(7) Söylemez, O., Göz, K. (der.) (2006), *Salıcan Cigitov ve Dünyası*, Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları: s.229.

makla birlikte iktisadi olarak Adam Smith'in Karl Marx'tan daha önemli olduğunu düşünen ve liberalizme inanan biriydi. Henüz SSCB döneminde dahi iktisadi yapıyı özelleştirmeler çerçevesinde yeniden yapılandırılmayı düşündüğü sır değildi. Siyasi olarak ise, çoğulcu demokratik sisteme geçmeyi istiyordu. Aralık 1990'da mecliste Kırgızistan Cumhuriyeti olarak (Kırgız SSC yerine) ülkenin isminin değiştirilmesi oylandı; Ocak ayında Akayev kendisi gibi genç ve düşünce olarak da kendisine yakın kişilerden reformcu, yeni bir hükümet oluşturdu; Sovyet döneminde adı Frunze yapılan başkent tekrar Bişkek adını aldı. Ülkedeki idari sistemde değişiklikler yapıldı. Tüm bunlar, dünyanın Kırgızistan'a dikkat kesilmesine neden oldu. Orta Asya'nın ortasında bir Sovyet ülkesi hızla iktisaden liberal, siyaseten demokratik bir ülke olmaya, belki de SSCB'den kopup bağımsız bir cumhuriyet olmaya gidiyordu. Aynı dönemde üç Baltık ülkesi de SSCB'den kopmaktaydı.

Kırgızistan bağımsızlık arayışında olmasına ve bu yolda siyasi adımlar atılmasına karşın, aslında Moskova'nın desteği ve merkezi planlaması olmadan ne olacağı meçhuldü. Mart 1991'de SSCB'den ayrılma seçeneği referanduma götürüldüğünde, halkın yüzde 88,7'si SSCB'nin devamından yana oyunu kullandı. Ama revize edilmiş bir federasyon içinde, daha fazla siyasi hakka sahip olarak.

Tüm bunlar yaşanırken Ağustos'ta Moskova'da merkezîyetçi yönetime dönme-yi amaçlayanların darbe girişimi ve bunun başarısızlığa uğraması, ters etki yaratarak SSCB'nin çözülüşünü kaçınılmaz hale getirdi. Kırgızistan, darbenin bastırılmasından hemen sonra, 31 Ağustos'ta bağımsızlığını ilan ediverdi.

Artık köklü bir yeniden yapılanma dönemi başlamıştı. Kırgızistan bir yandan iktisadını piyasa ekonomisine dayalı olarak yeniden yapılandırıyor; diğer yandansa çok partili demokratik bir sisteme geçişin hazırlıklarını yapıyordu. Kırgızistan bu dönemde bir "demokrasi adası" olarak anılmaya başlandı. Bu "ada"nın bir model olarak çevre

ülkelerde yankı bulacağı, onunla birlikte piyasa ekonomisinin de yayılacağı umuluyordu. Bu koşullar altında 1993'te bağımsız Kırgızistan'ın ilk anayasası kabul edildi. Resmen "Kırgız Cumhuriyeti" adını alan cumhuriyet "egemen, üniter, demokratik ve yasal seküler devlet" olarak tanımlanıyordu (5 Mayıs 1993, Madde 1). Kırgızistan'ın demokrasi yolu Batıdan övgüler alıyordu. 1993'te ABD Başkan Yardımcısı Al Gore Kırgızistan için "demokrasi seddi" (*bulwark of democracy*) tanımını kullandı.⁸

Gelgelelim işler umulduğu gibi gitmedi. 1993-1994'teki iktisadi kriz sırasında, Cumhurbaşkanı Akayev mecliste zor günler yaşamaya başladı. Milletvekillerinin önemli kısmı, iktisadi reformlara karşı olan Komünist Parti üyelerinden ya da milliyetçi milletvekillerinden oluşuyordu. Kırgızistan'ın "reformları koruması ve sürdürmesi" gerekçesiyle, Akayev 1994'te meclisi feshetti. İktisadi ve siyasi reformların sürdürülmesi için kararlı bir liderin herhangi bir engelle karşılaşmadan ülkeyi bu geçiş sürecinde yönetmesi gerektiğini savunuyordu.⁹ 1995 yılında yapılan meclis ve cumhurbaşkanlığı seçimleri (yüzde 72,4) sonucunda Akayev siyasi gücünü arttırdı. 1996'da referandumla kabul edilen anayasa değişiklikleriyle cumhurbaşkanlığı makamının otoritesi pekiştirildi.

Akayev, demokrasi ve iktisadi reformları koruma adına iktidarı elinde toplarken, o ve ailesiyle ilgili eleştiriler de çoğalmaya başlamıştı. Özelleştirme ve dış yatırımlar sayesinde ülkede oluşan yeni kaynaklardan haksız kazanç elde etmekle suçlanıyordu. Kendisi, ailesi ve çevresindeki çıkar gruplarına karşı yükselen yolsuzluk ve *nepotizm*¹⁰ eleştirilerini engellemek için Akayev gittikçe daha da

(8) Pannier, Bruce (1996), "Kyrgyzstan: The Shrinking Shores of Central Asia's "Island of Democracy", *Transition* (Prague), 5 Nisan, 1996: s.56.

(9) Kubicek, Paul (1998), "Authoritarianism in Central Asia: Curse or Cure?", *Third World Quarterly*, C. 19, No. 1: s.37.

(10) "Nepotizm", bilgi ve yeteneklerine bakılmaksızın iş veya devlet görevlerinde yakınları olan kişilerin atanması anlamına gelmektedir. Aslında nepotizm sözcüğü sadece aile üyelerinin atanması için kullanılmaktadır. Yeteneklerine bakılmaksızın arkadaşların atanmasına *cronyism*, yakınlık duyulan belli bir kesimden kişilerin gözetilmesi için *favoritizm* terimleri kullanılmaktadır. Ancak nepotizm teriminin kullanımı tüm bu anlamları kapsayacak şekilde genişlemiştir. Burada da tanım, geniş anlamıyla kullanılmıştır.

sertleşmeye başladı. Kırgızistan'ın demokratik yüzü hızla soluklaşıyordu. 2000 yılında yapılan seçimlerde Akayev tekrar yüksek oy oranıyla (yüzde 76,4) cumhurbaşkanı seçildi. Ancak Kırgızistan artık Sovyet sonrası dönemin diğer yozlaşmış devletlerinden farklı görünmüyordu. Bir AGİT seçim gözlemcisinin şu sözleri o dönemki düş kırıklığını özetlemektedir: "Kırgızistan önce bir adaydı, sonra bir atol oldu, şimdi ise sadece bir kayalık."¹¹

Bir model olma niteliği kalmayınca, Batının Kırgızistan'a ilgisinin ve verdiği desteğin azalması beklenebilirdi. Ancak 2001'de, çok uzaklarda, on bin kilometre ötede, yaşanan bir olay Kırgızistan'ı tekrar Batı, özellikle de ABD için önemli bir ülke haline getirdi. 11 Eylül olayından sonra ABD'nin Afganistan'a yönelik harekâtında Orta Asya'da üslere ihtiyaç duyması, Kırgızistan'a tekrar ABD'nin destek vermesini sağladı. Böylelikle Akayev de demokratik ve yolsuzluklardan arınmış bir yönetime sahip olmadan iktidarını koruma olanağı edindi ya da öyle düşündü.

Demokrasinin eriyişi 2005 yılına kadar hızlanarak devam etti. Aslında Kırgızistan halkı iktidarın otoriterleşmesine, özellikle de artan yolsuzluklar ve yoksulluğa karşı duyarlı değildi. 2002'de yapılan kitlesel gösteriler polis şiddetiyle ve altı kişinin ölümüyle bastırıldı. Daha küçük çaplı olarak, protestolar sonraki yıllarda da devam etti. Muhalif medya da tamamen baskı altına alınabilmiş değildi ve hükümetin yolsuzlukları medyada sıklıkla işleniyor, bunlar da Akayev'in rejiminin daha da katılaşması sonucunu veriyordu. Yine de Kırgızistan için Akayev'in son dönemine kadar "yumuşak otoriter" bir yönetime sahip olduğu söylenebilir.¹² Kırgızistan'da pek çok sivil toplum kuruluşu faaliyetliydi. Muhalif medya çalışmaya devam ediyordu. Her ne kadar devlet matbaası muhalif basına kapalı olsa da, devlet ABD kökenli bir matbaanın kurulmasına engel olmamıştı ve muhalif basın buradan faydalanabiliyordu. STK'lar da yine ABD destekli danışmanlar aracılığıyla "demokrasi eğitimi" alıyorlardı. Dönemin eski sosyalist ülkelerde ABD destekli "renkli

devrimler" in yaşandığı dönem olduğunu hatırlatalım.

2005'te yapılan seçimlerden sonra Akayev yönetiminin "yine hile yaptığı" şikâyetleri yayılmaya başlamışken, güneyde bir pazarda yaşanan tartışmalar birden fitili ateşledi. Orta Asya için beklenmedik bir şekilde protestolar tüm ülkeye yayıldı. Hem siyasi, hem iktisadi alanlardan dışlanmış, Akayev rejiminden hoşnutsuz seçkinler de muhalefette safları örgütüyorlardı.¹³ Nihayetinde 24 Mart'ta Cumhurbaşkanlığı Sarayı'na halkın yaptığı baskın sonucunda Akayev ülkeyi terk edip Rusya'ya sığınmak durumunda kaldı.

Orta Asya'da ilk kez iktidar değişimiyle sonuçlanan bu halk ayaklanmasını yaratan nedenler arasında en önemli iki nedenin iktisadi ve toplumsal koşullarla ilgili olduğu yazının başında belirtilmişti. Kırgızistan'ın iktisadi kaynaklarının kıtlığı ve Akayev iktidarının bunları çoğaltmadaki başarısızlığı yaygın bir hoşnutsuzluk yaratmıştır. Var olan kaynakların Akayev ailesi ve yakın çevresi arasında bölüşülmesi hoşnutsuzluğu daha da arttırmıştır. Ülke içinde bağımsızlıktan hemen sonra beliren seçkinlerin dahi önemli bir kısmı bu gayrimeşru kaynak paylaşımının dışında kalmışlardı. Elbette muhalefete geçen seçkinler ve siyasetçiler için sadece iktisadi güdülerin belirleyici olduğunu söyleyemeyiz. Siyasi mekanizmalardan dışlanmak, siyasi, idari ya da iktisadi kararlarda haksızlığa uğradıklarını düşünmek gibi nedenler de sonuçta muhalif safları kalabalıklaştırmıştır. Yine de herhalde yoksulundan zenginine toplumun tüm kesimlerini kapsayan bu tehlikeli karışımın patlayacağını düşünen çok azdı. Bu nedenle "lâle devrimi" gerçekleştiğinde pek çokları için bu bir sürpriz oldu ve kaybolan "demokrasi adası" umutları tekrar canlanıverdi.

(11) Peterson, Scott (2000), "Oasis of Democracy Shrinks," *Christian Science Monitor*, C. 92, No. 246, (13 Kasım): s.7.

(12) Treacher, Adrian (1996), "Political Evolution in Post-Soviet Central Asia," *Democratization*, C. 3, No. 3, (Ekim): s.306-327. Kazakistan ve Kırgızistan "yumuşak otoriter"; Türkmenistan ve Özbekistan "katı otoriter" sınıflandırılmıştır.

(13) Seçkinlerin Kırgızistan'daki kitlesel protestolardaki rolü için bkz.: Radnitz, Scott (2010), *Weapons of the Wealthy: Predatory Regimes and Elite-Led Protests in Central Asia*, New York: Cornell University Press.

2.3. Cumhurbaşkanı Bakiyev ve Demokrasi Umutlarından Katı Otoriterliğe: 2000-2005

Akayev devrildikten sonra, iktidar değişiminin tamamlanması için yeni cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yapılması gerekiyor ve iktidarı alan muhalefet içinde iki lider ön plana çıkıyordu: Kurmanbek Bakiyev ve hapiste tutuklu olan Feliks Kulov. Kırgızistan için en hassas toplumsal sorun kaynaklarından biri, kuzey ve güneydeki Kırgızlar arasındaki farklılıktır. Güney, kuzeyli olan Akayev döneminde ihmal edildiğinden, iktidarın kaynaklarından kuzeyin faydalandığından şikâyetçiydi. Kulov'un kuzeyden, Bakiyev'in güneyden olması, o hassas dönemde ülke için yeni bir tehdit oluşturuyordu. Türkiye dahil dış ülkelerin de katılımıyla yapılan uzlaştırma görüşmeleri sonucunda, Kulov adaylıktan çekildi. Adil bir seçimin ardından Bakiyev beklendiği gibi büyük oy farkıyla seçimlerden galip çıktı¹⁴ ve Kulov'u Başbakan olarak atadı. İktidara gelen muhalefetin amacı, iktidarın tekrar cumhurbaşkanının tekelinde toplanmasını engelleyecek, kuvvetler ayrılığına dayalı bir siyasi sistem kurmaktır. İktidar bir *tandem* (ikili yönetim) altında Cumhurbaşkanı Bakiyev ve Başbakan Kulov arasında bölüşülecek, ayrıca meclis güçlendirilecekti.

Ancak gelişmeler, Bakiyev'in niyetinin iktidarını paylaşmak olmadığını gösterdi. Hâlihazırdaki Akayev'in anayasası Cumhurbaşkanı Bakiyev'i devlet başkanı olarak önemli yetkilerle donatmıştı.

Burada devletle ilgili de biraz bilgi vermek yerinde olur. Devlet başkanı, eski Sovyet geleneğinden pek çok ülkede, devlet için çalışan diğer görevlilerle birlikte tarafsız bir bürokrat gibi görülür. Marksist anlayışa göre devlet egemen sınıfın aygıtıdır, ama Sovyet Devriminden sonra sınıfların kalktığı savunulduğundan, devlet de, yöneticiler de tarafsız kabul edilirdi. SSCB dağıldıktan sonra da bazı eski Sovyet ülkelerinde bu yaklaşım devam etmiştir.

Akayev ve Bakiyev de devletin başındaki "tarafsız" cumhurbaşkanları olarak, tüm devlet görevlilerini atama hakkına sahipti. Sadece başbakan ve hükümet değil, valiler, savcılar, devlet hastanelerinin başhekimleri ve üniversite rektörleri dahil tüm devlet görevlileri doğrudan ya da dolaylı olarak cumhurbaşkanı tarafından atanırdı. Bu, yolsuzluk ve nepotizmi kolaylaştıran bir sistem yaratmıştır. Özellikle de paylaşılacak kaynakların çoğaldığı bir ortamda kuşkusuz bu idari yapı yolsuzlukları da arttırmıştır. Böylelikle yöneticilerin çevresinde çıkar grupları oluşmaya başlamış ve hem Batıda hem Orta Asya'da İngilizce *tribalism* ile açıklanan gruplar ortaya çıkmıştır.

Bakiyev'in bu otoriteryan ve yolsuzlukları besleyen yapıyı kaldırması beklenirken, anayasada yapılması beklenen değişiklikleri geciktirmesi, protestoları tekrar başlattı. Bakiyev geri adım atarak anayasada değişiklik yapmayı kabul etti ve yaptı da.¹⁵ Ancak muhalefetin dağılmasından sonra, 2007 başında otoritesini öncekinden daha fazla arttıran yeni anayasal düzenlemeleri kabul ettirdi. Üstelik bu sefer bir tandemle birlikte çalışıyor görüldüğü Kulov da başbakanlığı kaybetmişti. Yukarıda anılan "tarafsızlık" anlayışı gereği, Kulov başbakan olduktan sonra partisinden ayrılmıştı; partisi meydanda protestolara katılırken, kendisi hükümetin başında "tarafsız bir devlet görevlisi" konumunda hükümet politikalarını yürütmeye çalışıyordu. Bu durum onu parti desteğinden mahrum bırakmış ve muhalefet mecliste onu başbakanlıktan düşürmüştü. Böylelikle Cumhurbaşkanı

(14) Bu makalenin yazarı da cumhurbaşkanlığı seçimleri sırasında AGİT Seçim Gözlemcisi olarak Kırgızistan'daydı. Seçimde, Bakiyev dışında güçlü bir aday olmadığından adil bir biçimde Bakiyev rahatlıkla seçildi. Tek sorun, seçime katılım oranının yüzde 50'nin üstüne çıkmasıydı. Yazarın sayımlarına göre, denetlediği bölgelerdeki seçim listelerinde seçmenlerin yüzde 12'sinin isimleri seçmen listesinde kalemle çizilmişti. Normal şartlarda kabul edilemeyecek bu durum, bir kötü niyetin olmadığı, gerekçelerinin makul olduğu açıklamasıyla AGİT merkezi tarafından kabul edilebilir bulunmuştur. Mevsimlik işçi olarak çalışmak üzere pek çok kişi Rusya'ya gittiğinden seçimde oy veremeyecekti. Seçime katılımın yüzde 50'nin altına düşmemesi ve seçimin tekrarlanması zorunluluğunun doğmaması için bu yol tercih edilmişti. Kırgızistan üstüne daha sonraki çalışmalarda çalışmak için göç edenlerin sayısının gerçekten yüzde 12'ye yakın olduğunu görülmüştür.

(15) Ayrıntılı bilgi, gözlem değerlendirmeler için bkz. Gürbüz, Y. Emre (2006), "Demokrasi Adasının Demokrasiyle İmtihani", *Birikim*. No. 212: s.49-58.

kanı Bakıyev ülkedeki tek otorite haline gelmişti. Tüm atama yetkileri ve ülkedeki mali kaynaklar onun denetimindeydi. Bakıyev'i denetleyecek herhangi bir kurum kalmamıştı.

Medya ve mecliste muhalefet yolsuzlukları sıklıkla gündeme getirirse de, artan baskıyla gittikçe zayıflıyorlardı. Yine de yapılan yolsuzluklar sokakta herkesin dilindeydi. Devlet kurumlarındaki yolsuzluklar bir yana, ülkedeki devlet dışı işletmelerin dahi el altından belli bir payı Bakıyev ailesine vermesi gerektiği halk arasında yaygın şekilde konuşulmuştu. İnsanlar işaret ettikleri pek çok işletmenin gizli sahibinin Cumhurbaşkanı Bakıyev'in oğlu Maksim Bakıyev'in olduğunu söylüyorlardı. Devlet kurumlarında ise güneylilerin, hatta Bakıyev'in klanından olanların göreve alındığı söyleniyordu. Bu, başkent de kuzeyde olduğundan, kuzeyde çok göze batıyor ve tepki topluyordu.¹⁶

Akayev döneminde 15 yılda artan yolsuzluklar ve otoriterleşme, Bakıyev döneminde iki-üç yıl içinde gerçekleşmiş görünüyor. Bakıyev, ilk bir yılın ardından hızla siyasi ve iktisadi kaynakları kendi kontrolüne almış ve bunları korumak için muhalefet ve medyanın üstüne gitmiştir. Görünen o ki, Akayev'in devrilmesinden Bakıyev'in çıkardığı sonuç, daha otoriter bir yönetim kurmak gerektiğiydi.

Dış siyasi koşullar da buna uygun görünüyordu. "Lâle devrimi" denen iktidar değişiminde, ABD'nin ihtilâle verdiği açık desteğe karşın, Bakıyev yönetiminde Kırgızistan ilk günden itibaren Rusya ile yakınlaştı. Bu dönem için, 2010'daki halk ihtilâlinin ardından Almazbek Atambayev mealen "Amerika bize yardımı etti, eğitim verdi, demokrasinin nasıl olacağını anlattı. Bakıyev iktidara geldikten sonra neredeydiniz? Biz demokrasinin çiğnendiğinden şikâyet ederken, neden bizi hiç dinlemediniz?" serzenişiyile o dönemi durumu özetlemiştir. Bakıyev döneminde ABD, Manas Havalimanındaki üs dışında Kırgızistan'daki gelişmelere duyarız kalmıştır. ABD, üs için Kırgızistan açısında önemli büyüklükte bir kira bedeli veriyordu. Bunun

yanında yan hizmetler ve özellikle yakıt satışından Kırgızistan, özellikle de Bakıyev ailesi yüksek gelir elde ediyordu.

Bakıyev, Akayev gibi devrilmemek için kendi denetiminde, kardeşine bağlı bir "cumhurbaşkanlığı muhafız gücü" oluşturmaya başlamışken, beklemediği kitesellikte bir halk hareketiyle devrildi. Bakıyev'in sonunu hazırlayan olaylar, sadece artan yolsuzluklar ve otoriterleşmeden ibaret değildi. 2008'deki iktisadi krizle halk daha da yoksullaşmıştı, ama Bakıyev ailesinin zenginliği artmaya devam ediyordu. Bununla birlikte medya ve siyasette "faili meçhul" vakalar yaşanmaya başlamış, birkaç gazeteci ve siyasetçi hapse atılmıştı. Ama yine de muhalefet susturulmamıştı. Halkın asıl sabrını taşıyan, elektriğin özelleştirilmesi nedeniyle yapılan zamlar gibi yoksulluk sınırındaki halkı kızdıran adımlardı.

Buna bir de Rusya ile bozulan ilişkileri eklemek gerek. Kırgızistan Rusya'dan aldığı 2 milyar dolarlık kredi ve 300 bin dolarlık hibe ile ülke için çok önemli bir hidroelektrik santral inşaatına girişecekti. Paranın bir kısmı verildikten sonra, bununla Cumhurbaşkanı Bakıyev girişimcilere fon dağıtacak, bir devlet birimi oluşturdu ve başına da oğlu Maksim'i getirdi. Maksim Bakıyev'in ilk icraatı büyük bir heyetle Çin'i ziyaret etmek oldu. Çin'de yapılan anlaşmayla hidroelektrik santralin ihalesi Çin'e verildi. Bunun Rusya'da yarattığı kızgınlık hemen kendini gösterdi. Cumhurbaşkanı Bakıyev Moskova'ya çağırıldı; Rus medyası Bakıyev aleyhine yolsuzluk dosyalarını yayınlamaya başladı; Kırgızistan'a verilen ucuz yakıta zam yapıldı. Öte yandan santral için gerekli para elektriğin özelleştirilmesiyle sağlanacaktı ve bu da elektrik ücretlerine zam yapılması sonucunu verdi. Özelleştirilen elektrik işlerini devralacak firmanın arkasında Maksim Bakıyev'in olması, halktaki nefreti daha da arttırıyordu. Halkın zaten iktisadi olarak kötü olan hayatı elektriğe yapılan iki kat, ısınmaya dört kat ve sıcak suya

(16) Bu bilgiler Bakıyev döneminin son iki ayında (Şubat-Nisan) Bişkek'te bulunan yazarın yaptığı gözlem ve görüşmelere dayanmaktadır.

üç kat zamla daha da katlanılmaz olmuştu. Ayrıca ülke içindeki medya baskı altına alınsa da yolsuzluklar Rusya'daki televizyon kanalları aracılığıyla tüm Kırgızistan'a duyurulabiliyordu. Rus kanalları, tüm Kırgızistan'da izlenebilmekte ve Rusça herkes tarafından anlaşılmalıdır.¹⁷ Yine de bunun dışında bir Rus ya da ABD müdahalesi olduğunu iddia etmek veya isyanı dış güçlerin örgütlediğini iddia etmek abartılı olur.

Halkta biriken kızgınlığın görünür hale gelmesiyle, bastırılmış görünen muhalefet bir anda canlandı. Mart başında halk siyasetten umudunu kaybetmişken, Mart sonunda önce kuzeydeki şehirlerde, sonra güneyde halk kurtayları oluşturulmaya başlandı. 2005 isyanındaki STK'ların yerini bu sefer Kırgızların ve diğer göçerlerin geleneğinde var olan kurtaylar aldı. Bakiyev'in kendi kurtaylarını düzenleyerek uzlaşma arayışı halkı sakinleştirmeye yetmedi. 6 Nisanda Talas şehrinde valilik basıldı, halk yönetime el koydu. Ardından başka şehirlerde de valiliklerde halk yönetimi ele almaya başladı. Ertesi sabah Protestoları önlemek için muhalefet liderleri hapse atıldı, parti binaları basıldı, polis kuvvetlerine başvuruldu. Gelgelelim bunlar halkı daha da kızdırdı ve protestocuların sayısını hızla arttırdı. Bakiyev, sefeli gibi ülkeyi hemen terk etmek yerine, Cumhurbaşkanlığı Sarayı'nda konuşlanan keskin nişancılarla makamını korumaya çalıştı. Bunun sonucu, 87 kişinin ölümü ve artan nefretti. 7 Nisan gecesi halk, Cumhurbaşkanlığı Sarayı "Beyaz Ev"e girerek, Bakiyev yönetimini bitirdi.

2.4. Yeniden Demokrasi: 2010 Sonrası

Bakiyev başkent Bişkek'i terk edip güneydeki köyüne çekildi ve bir süre daha güneyde bir direniş örgütlemeye çalıştı. Ancak güç toplamak yerine tepki toplayınca, Belarusya'ya sığındı. Kırgızistan'da iktidara gelen muhalefetin önünde Kırgızistan'ı tekrar iktidarın tek elde toplanmayacağı, kuvvetler ayrılığına dayalı bir siyasi sistemi kurma görevi vardı. 2005'te de amaçlanan buydu, ama Ba-

kiyev'in cumhurbaşkanlığında bu gerçekleşmemişti. Bakiyev de muhtemelen siyasetten umutlarını yitiren halkın üstünde otoritesini arttırarak iktidarını devam ettirebileceğini düşünüyordu. Ne var ki beklenmedik bir kitleselliğe ulaşan bir isyanla devriliymişti. Yeni yönetimin bunu dikkate alarak, artık iktidarın paylaşılacağı bir yönetim kurması gerekiyordu. Kuvvetler ayrılığının hesap verebilir bir devlet yaratacağı, böylelikle yolsuzlukların da önüne geçilebileceği umuluyordu. Bunlar bir yana toplumsal gruplaşmaların sayısının çok fazla olduğu bir ülkede, mümkün olduğunca fazla grubu siyasete ortak etmek gerektiği de ortaya çıkmıştı. Bu çoğul toplumsal yapı bir sonraki bölümde ele alınacaktır.

Kırgızistan'da hemen bir geçici hükümet oluşturuldu ve Roza Otunbayeva geçici Cumhurbaşkanı olarak devletin başına getirildi. Derhal yeni anayasa hazırlıklarına girildi, 27 Haziran 2010 tarihinde anayasa referandumu ve 10 Ekim 2010'da parlamento seçimleri yapılması kararlaştırıldı. Umutlu bir bekleme içinde halk ilerleyen çalışmalarını takip ederken, 9 Haziranda güneyde Özbekler ve Kırgızlar arasında çıkan karışıklıklar, bir anda ülkede moral çöküntüsü yarattı. Bunun yeni anayasanın ve geçici cumhurbaşkanının resmîyet kazanacağı referandumu engellemek için bir müdahale olduğu konuşulmaya başlandı. Karışıklıkların referandumdan önce kuzeye de yayılmasından korkuluyordu. Korkulan olmadı. Kırgızistan'ı başkanlık sisteminden parlamenter demokrasiye geçirecek ve partilerin güçlenmesini sağlayacak anayasaya onay verildi. Otunbayeva bir yıllığına kabul ettiği ve bir daha aday olmama sözü verdiği cumhurbaşkanlığı makamının yetkilerinin azaltılıp, başbakanlık makamının güçlendirilmesi için çalışacağını açıkladı. Böylelikle Kırgızistan Orta Asya'daki tek parlamenter demokrasiye sahip ülke oldu.

10 Ekimde yapılan seçimlere 29 parti katıldı. Oyların çok bölündüğü seçimlerde

(17) Ayrıntılı bilgi için bkz. Gürbüz, Yunus Emre (2012), "Demokrasi ve Otoriterlik Sarkacında: Kırgızistan", (der.) Ayşegül Aydıngün, Çiğdem Balım Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri: Türk Dilli Halklar - Türkiye ile İlişkiler, c.1, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi (AKM): s. 134-135.

yüzde beş barajını beş parti geçebildi, ama bunların aldıkları oy oranı da çok düşük kaldı. Birinci sıradaki Atacurt İdealist Demokrasi Partisi yüzde 8,47; ikinci sıradaki Kırgızistan Sosyal Demokrasi Partisi yüzde 7,83; Ar-Namıs Partisi yüzde 7,57; Respublika Partisi yüzde 6,94; Atameken Sosyalist Partisi yüzde 5,49 oy aldı.¹⁸ Oyların bu kadar düşük olmasının bir nedeni de Kırgızistan'da oy veremeyenlerin de boş oy vermiş gibi hesaplanmasıdır. Seçime katılım yüzde 55,32 olmuştur ve bu oy oranları onun içindeki dağılımı göstermektedir. Dünya genelinde ihtilâllerden sonraki seçimlere katılım oranı yüksektir; Kırgızistan'da katılımın düşüklüğü, güneydeki olayların yarattığı moral bozukluğunun bir göstergesidir.

Seçimde birinci parti çıkan Atacurt Partisi güneydeki Kırgızlar arasında güçlü olan bir partidir. Seçim döneminde tekrar başkanlık sistemine geçişi savunmuştur. Parti adaylarının bir kısmı Bakıyev'e yakın kişiler olarak bilinir. Sosyal Demokrat Parti, geçici hükümetteki Başbakan Almazbek Atambayev ve Cumhurbaşkanı Otunbayeva'nın partisidir. Seçimlerde ikinci sıraya düşmesi halkın geçici hükümete duyduğu güvenin düşmesiyle ilişkilendirilebilir. Parti daha çok kuzeyde oy almıştır. Ar-Namıs Partisi Haziran'daki etnik karşılıkların ardından siyaset sahnesinde görünmeye başlayan, Bakıyev'in eski Başbakanı Feliks Kulov'un partisidir. Kulov, 1990'da güneydeki olayları kontrol altına alan kişi olarak, 2010 Haziranındaki olayların ardından tekrar ön plana çıkmıştır. O da istikrar için başkanlık sistemine dönüşten yanadır. Respublika Partisi genç girişimci Babanov'un partisidir. Parti liberal görüşleri, parlak seçim kampanyası ve genç adaylarıyla tanınmıştır. Atameken Partisi ve lideri Tekebayev yıllardır siyasette varlığını korumaktadır. Seçimlerden önce birinci parti çıkması beklenirken, seçimlerde ancak beşinci olabilmiştir. Bunda Rusya'nın seçimden önce ona tepki göstermesinin etkili olduğu kabul görülmektedir. Yine de partisile meclise girmeyi başarmıştır.

Seçimde ortaya çıkan beş partili parlamento içinde hiçbir parti tek başına hükümet kuracak güce erişememiştir. Parlamantonun farklı bölgeleri ve grupları temsil eden partiler arasında paylaşılması, iktidarın da paylaşılması zorunluluğunu doğurmuştur. Geride kalan üç yılda her beş partinin de farklı dönemlerde içinde yer aldığı koalisyonlar kurulmuştur. Bu koalisyonların hiçbiri uzun vadeli olamamıştır.

Gelgelelim bu süreçte önce başbakan olarak görev alan Atambayev, Otunbayev'in cumhurbaşkanlığını bırakmasının ardından Ekim 2011'de yapılan seçimlerde cumhurbaşkanlığı makamına seçilmiştir. Atambayev seçimlerde yüzde 63 gibi yüksek bir oy almıştır. Diğer oylar seçimlerde birinci parti çıkan Atacurt Partisinin lideri Taşiev ve onun gibi güneyli olan Madumarov arasında paylaşılmıştır. Atambayev'in ülkenin her tarafından oy alması ve parlamento seçimlerine giren partilerden çok daha fazla oy alması önemlidir. Atambayev'in devam etmekte olan cumhurbaşkanlığı döneminde parlamantonun parçalanmışlığı yanında, cumhurbaşkanlığı makamında yıllardır siyasetin içinde birinin olması istikrar için denge yaratmaktadır.

Her ne kadar cumhurbaşkanlığı makamının siyasi ağırlığı azaltılmış olsa da fiili durum cumhurbaşkanının bir tür yarı başkanlık sistemi içinde gibi hareket etmesine olanak vermektedir. İstikrar gerektiren ve Kırgızistan için çok önemli olan dış ilişkilerde Atambayev'in rolü, onun iktidarını da güçlendirmektedir. Gelgelelim devrik cumhurbaşkanlarının durumuna düşmemek için parlamento ve hükümetle uyuma önem verdiğini de belirtelim. Böylelikle en azından dış ülkelerle yapılan anlaşmaları sürekli değişen başbakanlar yerine cumhurbaşkanı yürütmektedir.

Dış anlaşmalar, istikrarın kurulmasını sağlayacak yatırımlar için kredi desteklerini getireceğinden Kırgızistan için elzemdir. Atambayev, selefleri gibi, Rusya, ABD veya

(18) Tsentralnaya komissiya po vıboram i provedeniyu Kırgızkoy Respubliki. <http://cec.shailoo.gov.kg/i-election.asp?ElectionID=137>.

Çin arasındaki denge oyununu sürdürmek yerine, çok yönlü dış siyaset arayışını genişletmiştir. Cumhurbaşkanı seçildikten sonra ilk ziyaretini Türkiye'ye yapması da bunun bir göstergesidir. Hemen öncesinde ise Bişkek'te Japon Dışişleri Bakanı ile görüşme yapmıştır. Atambayev Rusya'nın ön planda olduğunu da belirtmeye özen göstermektedir. Ancak Kırgızistan, Atambayev liderliğinde, kendi ayakları üstünde durmak için üç büyük ülkenin dışındaki ülkelerle de yakın ilişki kurmaktadır. Bu, sadece Kırgızistan'ın dış siyasetteki konumunu değil, Cumhurbaşkanı Atambayev'in iç siyasetteki konumunu da güçlendirmektedir.

3.1. Toplumsal Yapı: Farklılıklar İçinde Yan Yana

Kırgızistan'ı kontrol etmesi zor bir ülke yapan en önemli nedenlerden biri, Kırgızistan'ın çok parçalı bir toplumsal yapıya sahip olmasıdır. Bu çok parçalılık, milletler, bölgeler, boylardan oluşan karmaşık bir toplumsal yapı sunar. Bu, Kırgızistan'ın dağlık coğrafyasının ve yakın tarihinin yarattığı bir tablodur. Bu çoğulluğun statik değil, değişken ilişki ağları ile dinamik bir toplumsal yapı sunması, durumun anlaşılmasını biraz daha güçleştirmektedir. Tüm iktidarı ellerinde tuttuklarını sandıkları dönemde iki cumhurbaşkanının da alaşağı edilebilmesi bu esnek, değişken ve çoğul toplumsal yapıyla ilintilidir.

Yaşananlar, bu toplumsal grupların gerektiğinde bir araya gelebilme yeteneğine sahip olduklarını göstermişlerdir. Göçerlerin geleneklerinde var olan kurultaylar tüm toplulukların birlikte, yan yana yaşaması ve karar alması için değerli bir toplumsal miras sunmaktadır. Burada kısaca Kırgızistan'a farklılığını veren bu toplumsal yapı hakkında bilgi verelim.

3.2. Kırgızistan: Halkların Ortak Evi

Kırgızistan'ı çoğul bir toplumsal yapıya sahip bir ülke yapan en temel olgulardan biri buranın çok-milletli bir ülke olmasıdır. Kırgızistan'da Sovyet döneminden gelen bir

uygulama içinde herkesin milliyeti kaydedilir. 2012'deki resmi kayıtlara göre Kırgızistan'daki milliyetlerin dağılımı şu şekildedir: yüzde 71,2 Kırgız, yüzde 14,3 Özbek, yüzde 6,9 Rus, yüzde 1,1 Dungan (Çin asıllı Müslüman). Nüfusu yüzde 1 ile binde 1 arasındaki milliyetler ise sırasıyla şunlardır: Uygurlar, Tacikler, Ahıska Türkleri, Kazaklar, Tatarlar, Ukraynalılar, Koreliler, Azerbaycanlılar, Almanlar ve Türkmenler.¹⁹ Kırgızistan'da bunların yanında 90 kadar milliyet daha kayıtlıdır. Bu milletlerden 28'i Kırgızistan Halklar Asamblesi'nde temsil edilmektedir. Ayrıca bu halkların dernek kurma ve kendi dillerinde eğitim veren okullar açma hakları vardır. Yukarıda adı anılan milletlerin çoğunun okulu vardır ve bu okullarda kendi dillerindeki ülkelerden gelen kitaplarla eğitim verilmektedir.

Kendi dilinde eğitim konusu bir yana, farklı ülkelerin kitaplarından tarih, coğrafya, vatandaşlık gibi konuların öğrenilmesi vatan olarak Kırgızistan'ın tanınması ve benimsenmesi önünde engel oluşturmaktadır. Örneğin Rus öğrenciler Rusya'nın tarihini, coğrafyasını, edebiyatını öğrenirken, Özbekler Özbekistan'ınkini öğrenmektedir. 2012 yılında Tacikistan'da basılıp gelen yeni ders kitapları Kırgızistan ve Kazakistan tarafından kitabın başındaki Tacik cumhurbaşkanının portresi nedeniyle iade edilmiştir. Ancak kitapların içerikleri de Kırgızistanlılık düşüncesi oluşturmaya uygun değildir.

Bununla birlikte Kırgızistan'ın kendi kitapları da Kırgızlar için hazırlandığından, Kırgızistan'daki diğer milletlerin tarihlerini, edebiyatlarını kapsamaktan uzaktır.²⁰ Bu durum, ülkede tüm halkların haklarını koruma açısından olumlu görünse de, ortak bir Kırgızistanlılık duygusu yaratmak yerine, Kırgızlar dahil her bir milleti ayırmaktadır. Bu da

(19) Natsionalniy Statisticheskiy Komitet Kyrgyzskoy Respubliki "Kalktyn Uluttuk Kuramy: Natsionalniy Sostav Naseleniya". <http://www.stat.kg/stat.files/tematika/демограф/Кыргызстан%20в%20цифрах/дем07.pdf>.

(20) Son yıllarda AB ülkeleri içinde tarih ders kitapları, işçi göçleriyle gelenlerin göç tarihlerini de kapsayacak biçimde genişletilmektedir. Dışlama karşıtı bu siyaset, hem Almanya'daki Türkler gibi toplulukların vatandaşlık bilinçlerinin yükseltilmesi ve entegrasyon hem de onlara karşı ırkçılığın yayılmasının engellenmesi amaçlanmaktadır.

çok-milletli ama kaynaşmış ve vatandaşlık temelinde birleşmiş bir toplum yaratmak yerine, toplumu ayrı ayrı yaşayan topluluklara bölmektedir.

Bunun en vahim sonucu, 1990 ve 2010'da iki kere patlayan Özbekler ve Kırgızlar arasındaki çatışmadır. Ülkedeki 816 bin Özbek'in neredeyse tamamı güneydeki ülkenin ikinci ve üçüncü büyük şehirleri Oş ve Calalabad ile çevresinde yaşamaktadır. Çatışmalar da buralarda çıkmıştır. Aslında 1924 yılına kadar Özbek ve Kırgız tanımlarının bugün olduğu gibi millet anlamı taşımadığı söylenebilir. Bu millete dayalı tanımlar 1924'te yapılan nüfus sayımındaki kategorilerdir. Çarlık döneminde de insanlara kimlikleri sorulurdu, ancak bunun içinde şehirli veya tüccarlar için kullanılan, aslında bir milleti ifade etmeyen "Sart", "Lakay", "Karluk", "Çağatay" gibi tanımlar da vardı.²¹ 1924 nüfus sayımı yapıldığı sırada ise, "her millete kendi haklarını vermek" esas kabul edildiğinden tüm Sovyetler Birliği'nde milletlerin saptanması amacıyla sayım millet adlarıyla yapılmıştır. Böylelikle o zamana kadar örneğin evde "Özbekçe", camide Tacikçe, dayısıyla Kırgızca konuşan biri kendine bir millet seçmek durumunda kalmıştır.²² Şehirde yaşayanların çoğu Özbek kimliğini almıştır. Kırgızistan'daki göçerler önceleri kendilerini boylarına göre tanımlarken, ortak kimlik olarak Kırgızlığı benimsemişlerdir. Tabi ki bundan önce de Özbek ve Kırgız tanımları vardı, ancak burada söz konusu olan, bu millet kimliklerinin daha geniş bir kesim tarafından kabulü ve boy, şehir gibi dar ya da Türk gibi geniş kapsamlı kimliklerin önüne geçmesidir.

Özbekler ve Kırgızlar arasındaki çekişme de yeni değildir. Yerleşikler ve göçerler arasında var olan aşağılamalar, bundan sonra Özbekler ve Kırgızlar arasındaki ilişkilere aktarılmıştır. Yerleşikler göçerleri pis, güvenilmez, kaba ve kâfir gibi tanımlarla aşağılarken, göçerler de yerleşikleri sözüne güvenilmeyen, yıldıllı, kapalı, pis kokulu yerleşimlerde yaşayan insanlar olarak eleştirirlerdi. Bunları, toplulukların kendilerini koruma kaygısı veya insan doğasındaki, farklı olanı tehdit

olarak görme algısıyla açıklamak mümkün. Gelişmiş, kaynaşmış toplumlarda farklılıkların tehdit olarak algılanmasının azaldığı da bir gerçektir. Hepsi bir yana farklılıklar, hatta aşağılamalar olsa da toplumlar yan yana yüz-yıllarca barış içinde yaşayabilir, alışveriş yaparlar. Kırgızlar ve Özbekler arasındaki ilişki de bu şekilde olmuştur. Son yüzyılda sadece iki kere bu, çatışma doğurmuştur. Çatışmanın altında yatan neden ise, toplumsal farklılıkların ötesinde son 25 yıldaki iktisadi ve siyasi dönüşümle ilgilidir.

1990'daki ilk çatışma, Özbeklerin işlediği bir çiftlikten Kırgızlara pay verilmesiyle çıkmıştır. Gorbaçov'un reformları sırasında, üretimi devletin planladığı bir sistemden; üretkenlerin daha etkin olarak kararlarını vereceği bir sisteme geçilmeye çalışılıyordu. Bu nedenle ülkedeki kolhozlar ve sovhozlar devlet yardımlarından mahrum kalmışlardı; merkezi planlama olmayınca, ürünlerini nereye, nasıl satacakları da meçhuldü. Kırgızlar artık işletemedikleri, hayvancılığa dayalı çiftliklerinden tarım arazilerine göç etmeye başlamışlardı. Kırgız devleti Özbeklerin işlediği bir çiftlikte Kırgızlara yer açmış, Özbekler buna direnince, çatışma çıkmış ve çatışmalar başka Kırgız ve Özbeklerin de katılımıyla çevreye yayılmıştır.

Olaylar bastırıldıktan sonra uzun süre bir daha benzer bir çatışma yaşanmadı. 2005 ihtilâli sırasındaki iktidar boşluğunda da etnik çatışmalar tekrarlanmayınca, bu sorunun çözüldüğü sanılıyordu. Gelgelelim 2010 Haziranında çatışmalar tekrar başladı, kısa sürede güneydeki Calalabad ve Oş şehirlerine yayıldı. Özellikle karışık köylerde çatışma olmaması ve o karmaşa içinde diğer milletten olan komşularını koruyanlar sayesinde can kayıplarının daha da artması engellendi.

Çatışmaları hangi tarafın başlattığı hakkında farklı iddialar vardır. Bakiev ailesini suçlayanlar da çoktur; hatta olaylar öncesinde güneyde karışıklık çıkarmak için

(21) Schoeberlein-Engel, J. (1996) "The Prospects for Uzbek National Identity" *Central Asia Monitor* (2): s. 12-20.

(22) Akbarzadeh, Sh., (1997), "A Note on Shifting Identities in the Fergana Valley", *Central Asian Survey*, No.16: s. 65-68.

yaptıkları hazırlıklarla ilgili kanıtlar da ortaya konmuştur. Ancak en az çatışmanın nasıl patladığı kadar, durumun nasıl patlamaya hazır bir hale geldiğine de bakmak gerek. Kırgızistan'da 1980'lerin sonundan beri Kırgızlar ve Özbekler arasında, siyaset ve iktisat alanlarında bir işbölümü olduğu, ama bunun iki tarafı da rahatsız ettiği söylenebilir. Artan ticaret olanakları sayesinde Özbekler şehirlerde ticarete girişmiş ve serbest piyasa ekonomisiyle de kısmen zenginleşmişlerdir. Şehirlere göçle son yirmi yılda gelen Kırgızlar ticaretin Özbeklerin tekelinde olduğundan yakınmaktadır. Pek çok Kırgız devlet görevlerinde istihdam edilmektedir. Özbekler ise siyasetten dışlandıklarını, siyasi alanın ve devlet memurluklarının Kırgızların elinde olduğunu iddia etmektedir. 1990-2010 arasında bu sorunun çözülmediği, tersine makasın daha da açıldığı görülmüştür.

Olaylardan sonra Özbeklerin Rusya veya farklı ülkelere gitmeye başladıkları sıklıkla dile getirilmektedir. Buna karşın istatistiklere bakıldığında Kırgızistan'daki Özbek nüfusun artmaya devam ettiği görülmektedir. Olaylardan önce, 2009'da 768.405 olan Özbeklerin nüfusu, 2013'te 816.219'a çıkmıştır.²³ Bunun nedeni, sadece yüksek doğum oranı değil, daha rahat bir hayat umuduyla Özbekistan'dan Kırgızistan'a göçün sürmesidir.

Kırgızistan'da nüfus açısından büyük bir başka topluluk Ruslardır. Rusların çoğu kuzeyde, özellikle de başkent Bişkek'te yaşamaktadır, ama köylerde yaşayan pek çok Rus da vardır. Ruslar ve Kırgızlar arasında herhangi bir sorun çıkmamıştır ve iki toplum genelde uyum içinde bir arada yaşamayı sürdürmektedir. Ülkede Rusların oranı dış göç ve Kırgızların yüksek doğum oranı nedeniyle hızla düşmektedir. Tamircilikten bilgisayar operatörlüğüne kadar teknik işlerde Ruslar ağırlıktadır. Kırgızlar dahil bu işlerde onlara güven duyulmakta ve devlet siyaseti de kalifiye işgücü olarak Rusların ülkede kalmasını desteklemektedir.

Ülkede genel olarak Avrupalı milletlerin (Rus, Ukraynalı, Alman, Tatar v.d.) nüfusu dış göçle azalmakta, Asyalı milletlerinki (Kırgız, Özbek, Uygur, Dungan, Tacik v.d.) artmaktadır. Ülkedeki milletlerin nüfusu 1989-2013 arasında şu şekilde değişmiştir:

Millet	1989 ²⁴	2009 ²⁵	2013 ²⁶
Kırgız	2.229.663	3.804.788	4.099.433
Rus	916.558	419.583	375.438
Özbek	550.096	768.405	816.219
Ukraynalı	108.027	21.924	15.527
Alman	101.309	9.487	8.645

Demografik yapı Kırgızlar lehine değişmekle birlikte, ülkede ortak dil halen Rusçadır. On beş yaşından büyük Kırgızların yüzde 94,9'u Rusçayı ikinci dili, binde biri birinci dili olarak açıklamıştır. Ülke genelinde nüfusun yüzde 83,6'sının ikinci dili Rusçadır.²⁷ Buna anadili Rusça olanları da eklediğimizde ülkede Rusça bilenlerin oranı yüzde doksanı geçmektedir. Kırgızca'yı ikinci dili olarak açıklayanlar ise sadece yüzde 10,2'dir. Rusça ortak dil olduğundan "resmi dil" olarak kabul edilmiş; Kırgızca ise "devlet dili"dir ve devlette görev alabilmek için Kırgızca bilme şartı vardır.

Kırgızistan'daki ulusal aidiyeti zayıflatan bir olgu olarak Cumhurbaşkanı Roza Otunbayeva 2011'de Rusçanın ortak dil olmaktan çıkması ve Avrupa'daki devletlerdeki gibi titüler milletin dilinin, yani Kırgızcanın ortak dil olması gerektiğini vurgulamıştır.²⁸ Burada hedeflenen, diğer milletlerin kazanıl-

(23) Natsionalny sostav naseleniya, <http://www.stat.kg/stat.files/din.files/census/5010003.pdf>.

(24) Vsyosoyuznaya perepis naseleniya 1989 goda. Natsionalny sostav naseleniya po respublikam SSSR, "Kırgızkaya SSR", http://demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_89.php?reg=11.

(25) Natsionalny Statisticheskiy Komitet Kyrgyzskoy Respubliki "6 Tab. Natsionalnoy po territorii". <http://www.stat.kg/stat.files/tematika/демограф/Кыргызстан%20в%20цифрах/демо6.pdf>.

(26) Natsionalny sostav naseleniya, <http://www.stat.kg/stat.files/din.files/census/5010003.pdf>.

(27) Natsionalny Statisticheskiy Komitet Kyrgyzskoy Respubliki "9 Tab. Vtorim yazikom". <http://www.stat.kg/stat.files/tematika/демограф/Кыргызстан%20в%20цифрах/демо9.pdf>.

(28) Siyaset değişikliği önerisinin arka planı ve sonuçları hakkında daha geniş bilgi için bkz. Gürbüz, Y. Emre (2013), "Manas as a Savior in Times of Crisis", Anita Sengupta & Suchanda Chatterjee (der.), *The State in Eurasia, Local and Global Arenas*, New Delhi: Knowledge World.

mış haklarına zarar vermeden, sadece tüm vatandaşların Kırgızca öğrenmesini sağlamaktır.

Toplumsal yapının çok-parçalı ama yan yana olmasının en önemli unsurlarından biri Sovyet döneminden gelen “ulusların kardeşliği” (*drujba narodov*) anlayışıdır. Bu Akayev döneminde “Kırgızistan ortak evimiz” sloganıyla yeniden canlandırılmaya çalışılmıştır. Kırgızistan’ın milli gururu Manas Destanından 1995 yılında çıkarılan ve Kırgızistan’ın milli ideolojisi haline getirilen “Manas Atanın yedi öğüdü”nün ikincisi de farklı halklar arasındaki uyum ve işbirliğinin önemini vurgular. Bugün de Cumhurbaşkanı Almazbek Atambayev bu yaklaşıma uygun davranmaktadır. Amaçlanan, halklar arasında gerilim yaratmadan, yavaş adımlarla Kırgız dili ve kültürünün ülkeyi birleştirecek merkeze oturtulmasıdır.

3.3. Kırgızlar İçindeki Farklılıklar ve Kurultay Kültürü

Ülkedeki toplumsal gruplar sadece farklı milletlerden ibaret değildir. Kırgızların da kendi içinde ayrı gruplar vardır. Kırgızistan’da özellikle kuzey-güney farkı konuşmalarda sıklıkla dile getirilir. Bunun yanında daha küçük bölgeler ve boya dayalı aidiyetler etkindir. Burada bu aidiyetleri tanımlarken, Kırgızistan ve diğer Orta Asya ülkeleri için çok sık kullanılan “tribalism” kavramına değinmek gerek. Türkçede bazen “aşiretçilik” olarak da kullanılan bu kavramdan genelde boy yapısı içinde, kan bağına dayalı insanların birbirlerini desteklediği bir topluluk anlaşılmaktadır. Oysa Kırgızistan’da söz konusu olan “ilişki ağları” olarak anlayabileceğimiz yapılardır. Herhangi bir siyasi ya da iktisadi güç kaynağına yakın bir kişinin çevresinde bundan fayda sağlayanlar bir ağ oluşturmaktadır. Ancak bunlar hem dinamik gruplardır hem de kan bağına dayanma zorunluluğu yoktur. Örneğin Bakıyev’in “tribalism” yaptığı grupta güvendiği kardeşleri, kendi boyundan ve bölgesinden insanlar vardı ama bunlarla ilgisi olmayan Yahudi yatırımcılar ve Rus işadamları da vardı.

Kırgızistan’ı anlamak için bu ilişki ağlarının önemini bilmenin faydası vardır. Ancak bu gruplara mensubiyeti kan bağı veya bölgesellikle sınırlandırmak yanlış olur. Burada söz konusu olan enformel işlerin yaygınlığı nedeniyle oluşan esnek ilişki ağları ve çıkar gruplarıdır. Bu çıkar grupları, Akayev’in ilk yıllarında ekonomi-politik nedenlerle yaygınlık kazanmıştır. Bişkek dışında iktidarı zayıf olan Akayev, yerel iktidar sahiplerinden bazılarına devlet kaynakları ve özelleştirmelerden fayda sağlayarak kendi yerel dayanaklarını yaratmıştır.²⁹ Bu enformel ilişki ağları tüm ülkede kapitalizme geçişte ayakta kalmanın yolu haline gelmiştir. Benzerleri farklı şekillerde Türkiye’de de görülen bu ilişki ağları ülkede kurumsallaşma gerçekleştikçe ortadan kalkacaktır. Ancak şu an için hayatta kalmak ve daha iyi olanaklara ulaşmada bu ağlar vazgeçilmezdir.

Kırgızistan’ın toplumsal yapısını anlamak için önemli bir başka olgu, kuzey ve güney arasındaki hassas durumdur. Kırgızistan’ı doğudan batıya ayıran Tanrı Dağları nedeniyle, tarih boyunca kuzey ve güneydeki Kırgızlar arasında farklılıklar ortaya çıkmıştır. Kuzey ve güneyi birbirine bağlayan ve iletişimi arttıran yol ancak 2005-06’da tamamlanmıştır.³⁰ Bunun yarattığı kültürel farklılıklar ve diğer bölgedeki Kırgızların ötekileştirilmesi, Kırgızlarla yapılan görüşmelerde sıklıkla dile getirilmektedir. Örneğin diğer bölgeden biriyle evlenmek tercih edilmemektedir. Bu bölgecilik, siyasette de hassas dengelere dikkat edilmesi gerektiğini doğurmaktadır. Ülkenin ilk cumhurbaşkanı Akayev kuzeyden, Bakıyev güneydendi. Bakıyev’in bir süre tandem kurduğu Başbakan Kulov ile bu hassas denge nedeniyle işbirliği yapmışlardı. Şu anki Cumhurbaşkanı Atambayev kuzeydendir, ancak partisi güneydeki Kırgızlardan sınırlı olmuştur. Güneyde Atacurt adlı başka bir parti güçlüdür. Atambayev’in partisi Sosyal Demokrat Partinin güneyde aldığı oylar daha çok Özbeklerden gelmiştir. Öte yandan cum-

(29) Anderson, John (1999), *Kyrgyzstan: Central Asia's Island of Democracy*, Amsterdam: Harwood Academic Publishers: s. 41.

(30) Shimomura, N. (2008). *Kyrgyz Republic Bishkek-Osh Road Rehabilitation Projects (I) (II)*. Field Survey: s. 4. http://www.jica.go.jp/english/operations/evaluation/oda_loan/post/2009/pdf/kyrgyz01.pdf.

hurbaşkanlığı seçimlerinde Atambayev tüm ülkeden yüksek oy almıştır. Bu seçmen tercihi de Kırgızistan'daki milletler ve bölgecilikle ilgili denklemin çok da basit olmadığını ve örneğin "aşiretler" ile açıklanamayacağını göstermektedir.

Kırgızlar arasında ayrımlar bölgecilikle de sınırlı değildir. Belirttiğimiz gibi, Kırgızistan dağlık bir coğrafyaya sahiptir ve bu dağların arasında iki binden fazla dere akmakta ve pek çok vadi yaratmaktadır. Bu vadiler ve yaylalar Kırgızların *uruk* ve *uruulara* dayalı toplumsal örgütlenmesini doğurmuştur. Kırgızlar, birbirinden ayrı bölgelerde, birbirinden kopuk olarak yüzyıllarca göçerliğe dayalı serbest bir hayat sürmüşlerdir. Bu boylar ve obalar yazın yaylalarda toplanıp şenlikler düzenleyip, kız alıp veriyor, sorunlar varsa yaşlıların (*aksakal*) katıldığı kurultaylarda bunlara çözüm aranıyordu. Ne var ki yılın çoğunu birbirinden ayrı, herhangi bir merkezi otoriteden uzak olarak geçiriyorlardı. Gerekteğinde, örneğin savaş halinde esnek birlikler oluşturuyor, sonra tekrar dağılıyorlardı. Bu nedenle Kırgızlar tarihte bir hana bağlı olmadan yaşamış bir halk olarak bilinir.³¹ Kırgızlara arasında sadece otoritesi kendisini kabul edenlerle sınırlı *beyler* ya da *manaplar* çıkmıştır.³² Adeta Dadaloğlu'nun "ferman padişahın, dağlar bizimdir" sözü Kırgızlar için söylenmiş gibidir.

Coğrafi koşullardan beslenen, tarih içinde pekişen bu ademimerkeziyetçi anlayış Kırgızları anlamak için temel öneme sahiptir. Gerekteğinde kurultaylar oluşturup, birlikte yaşayan, sonra tekrar kendi hayatına dönen Kırgızlar, günümüzdeki halk ihtilâllerini yaparken de benzer bir durum sergilerler. Bu nedenle Kırgızistan'da neden otoriter demelerin başarısızlığa uğradığını anlamak için çoğulcu toplumsal yapının bu unsurunu da göz önünde bulundurmakta yarar vardır.

4.1. Çoğul Toplumsal Yapıyı Denetlenemez Bir Kitlede Birleştiren Sorun: İktisat

Kırgızların "hansız" bir tarihleri olması, onları Özbek ve Kazaklardan ayırır, ama

halk ihtilâllerini açıklamak için bu yetersizdir. İktisadi kaynaklar yeterli olsa ve daha adil bir paylaşım olsa, belki de bir toplumsal mutabakat sağlanabilirdi. Bu nedenle iktisadi durumu kısaca özetlemekte fayda vardır. Son keredede iktisadi durum, kırılma ve patlamaları kaçınılmaz hale getirmektedir. Çözümün de bir kısmı buradan geçmektedir.

Kırgızistan, Sovyet sonrası cumhuriyetler arasında iktisaden küçük bir ülke olarak göze çarpmaktadır. Ülke, kişi başına düşen 2.400 dolarlık gelire dünyada 185'inci sırada (2012); yoksulluk sınırı altındaki yüzde 33,7'lik nüfusuyla 96'ncı sıradadır (2011). Devlet gelirleri 2.138.000 dolar, giderleri 1.908.000 dolardır (2012); 2012 yılında 546.300 dolar bütçe açığı verilmiştir ve bu açığı kapatmak için dış yardıma ihtiyaç duyulmaktadır. İhracat ve ithalat rakamları da küçük olmakla birlikte ölçek dikkate alındığında bu ciddi bir açığa işaret eder: ihracat 2 milyar dolar, ithalat 4.981.000 dolardır (2012).³³

Bu iktisadi açıklar aslında yeni bir sorun değildir. Kırgızistan, bağımsızlığını kazanmadan önce de bağımsız bir ülke olarak nasıl ayakta kalabileceği sorununa çözüm arıyordu. Halen devam eden siyasi arayışlar ve özellikle dış siyaset arayışları bunun etkisiyle şekillenmektedir. Ülkedeki halk ayaklanmaları ve seçkinler arası mücadeleler de bu yetersiz kaynaklar ve bunların çoğaltılmasının bir türlü sağlanamamasıyla ilintilidir.

Bugünkü durum 25 yıldır çözilemeyen bir durum olduğundan, kısaca başlangıçtaki duruma değinmek gerekmektedir. Bağımsızlıktan önce Kırgızistan Moskova'dan gelen küçük mali destek sayesinde bütçe açığını

(31) Afganistan'ın Vahan koridorunda yaşayan Kırgızlar ile oradan Van'a göç etmiş olan Ulupamir Kırgızlarının hani olması bir istisna olarak kabul edilebilir.

(32) Tarihsel olarak "han" olma hakkına sahip olanlar Cengiz Han'a kadar Aşina soyundan olanlardı. Cengiz Han'dan sonra onun soyundan olanlar han olma hakkını elde etmiştir. Osmanlı padişahlarının unvanları arasında "han" da olmakla birlikte meşru unvanları Cengiz soyundan olmayanların kullanabildiği "bey" ya da "sultan"dır. Timur da iktidar kendisindeyken kontrolü altında bir "han" tutmuş, kendisi "emir" unvanını; çocukları ise "emirzade"den gelen "mirza" unvanını kullanmıştır. Beylik soydan gelebilir, ama beyler seçilebilir veya başarılarıyla bey olabilirler, hanlık ise soyla ilgilidir.

(33) CIA The World Factbook, "Kyrgyzstan", <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html>.

kapatıyordu. İktisaden Kırgızistan için daha da önemlisi, SSCB döneminde cumhuriyetlerin işbirliğine ya da karşılıklı bağımlığına dayalı bir sistem kurulurken, Kırgızistan'ın bir üretim bölgesine dönüştürülmesidir. Ham madde açısından komşu ülkeler gibi zengin olmayan Kırgızistan'da pek çok üretim tesisi kurulmuştur. Bugün dahi Bişkek şehrinin haritasına bakıldığına, demiryolu hattı boyunca uzanan sanayi tesisleri göze çarpmaktadır. Bişkek özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında Rusya'nın Avrupa topraklarındaki pek çok fabrikasının taşındığı bir şehir olarak gelişmiştir. Savaştan sonra da devam eden bu sınaî planlaması sayesinde, Bişkek'te gıda ürünlerinden otomotive, silah sanayiine, hatta uzay gemisi parçalarına kadar pek çok ürün için fabrika kurulmuştur. Ancak Gorbaçov'un *perestroika*'sıyla başlayan yeniden yapılanma Kırgızistan'daki sanayi, tarım ve hayvancılığın çökmesine neden olmuştur.

Yukarıda değinilen 1990 Haziran'ında ülkenin güneyinde, Özbekler ve Kırgızlar arasında çıkan sorunlar da toprak meselesi yüzünden patlama noktasına gelmiştir. En azından yüz yıl boyunca yan yana yaşamış iki toplum arasında çıkan çatışma, iktisadi durumun ne kadar vahim olduğunu gözler önüne sermiştir.

31 Ağustos 1991'de Kırgızistan bağımsız olunca, artık önünde kendi ayakları üstünde duran bir ülke yaratmaktan başka çare kalmamıştı. Bunun için bir an önce adımların atılması gerekiyordu. Merkezden gelen desteklerin kalkması, kolhoz ve sovhozların işlemez hale gelmesi demektir. Devletin sübvansiyonlar bir yana memurların maaşını ödeyemeyeceği bütçesi dahi yoktu.³⁴ İktisadi yapıyı yeniden işler hale getirmek için bir an önce özelleştirmelere girişmek tek çare olarak görünüyordu. Böylece sadece iktisadın "görünmez el"i piyasayı düzenlemeyecek, en başta devletin üstündeki mali yük azalacaktı.

Kırgızistan'ın kendisini iktisaden yeniden yapılandırması ve güçlenmesi için ihtiyacı olan yatırım sermayesinin dışarıdan gelmesi bekleniyordu.³⁵ Komşuları Kazakistan ve Öz-

bekistan gibi zengin hidrokarbon kaynaklarına sahip olmayan Kırgızistan için en yaratıcı seçenek mali alanda reformlara girilerek, Batıdaki kurallara göre işleyen, güvenilir bir bankacılık sistemi kurmaktır. Kırgızistan için kullanılan "demokrasi adası" tanımı yanında 1990'ların ilk yıllarında bir tanım daha kullanılıyordu: "Asya'nın İsviçresi".³⁶ Bu tanım bir yandan Kırgızistan'ın dağlık coğrafyasına bir gönderme olsa da, bir yandan da Kırgızistan'ın İsviçre gibi bankalara sahip bir yere dönüşmesini hedefliyordu. Zengin komşularının yatırımlarını bankalarına çekebilirse, Kırgızistan kendi ayakları üstünde doğrulabilirdi.

Batı da Kırgızistan'ı destekliyordu. Piyasa ekonomisi ve liberal demokratik siyasi yapısıyla Sovyet sonrası dönemde yol arayan yeni devletler için Kırgızistan bir model ülke olmalıydı! IMF tarafından hazırlanan bir uyum planı çerçevesinde Kırgızistan kitlesel özelleştirmeler, fiyat liberalizasyonu ve para reformuna girişti. Bunlar için gerekli mali destek IMF, Dünya Bankası ve başka uluslararası kuruluşlar tarafından sağlanacaktı.³⁷ Bağımsızlıktan sadece üç ay sonra Kırgızistan özelleştirme ve girişimcilikle, Mart 1992'de ise yurtdışı yatırımlarla ilgili düzenlemeleri yürürlüğe soktu.³⁸ Nihayetinde Kırgızistan o zaman için 4.257.755 (1989)³⁹ kişilik nüfusa sahip, hayat standartları görece küçük mali yardımlarla geliştirilebilecek bir ülkediydi. Bu süreçte sosyal refah sistemi de küçültülmüş, parasız eğitim ve sağlık sistemi özelleştirilmişti.⁴⁰

Ne var ki işler beklendiği gibi gitmedi. 1993-1994 yılında, benzer bir "şok terapi" uygulaması yaşayan Rusya ile birlikte Kırgızistan'da da iktisat çöktü. 1991-1995 arasında Kırgızistan'da GSYİH yüzde 55,7 küçüldü.⁴¹

(34) Söylemez, 2006: 229.

(35) Alkan, 2011: 216-217.

(36) *Central Asia Monitor*, 1992: 14.

(37) Abazov, Rafis (2004), *Historical Dictionary of Kyrgyzstan*, Oxford: The Scarecrow Press: 8.

(38) Lud, L. A. (der.) (1999), *Askar Akayev: Kırgız Cumhuriyeti'nin İlk Cumhurbaşkanı*, Ankara: TİKA: s. 66.

(39) *Demoskop Weekly* "Vsesoyuznaya Perepis Naseleniya 1989 god". http://demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_89.php?reg=11.

(40) Abazov, 2004: 7.

(41) Kubicek, 1998: 33.

Özellikle sınaî üretimi çok güçlü bir darbe yedi ve 1995'e kadar her yıl yüzde yirmi küçüldü.⁴² Enflasyon da bu koşullarda 1992'de yüzde 920, 1993'te yüzde 1.211,5 oldu.⁴³ Bu görülmemiş sarsıntı halkın hayatını altüst etti.

Daha sonraki yıllarda kriz aşılsa da iktisadi sorunlara köklü çözümler bulunamadı ve iktisatla ilgili bu bölümün başında verdiğimiz tablo ortaya çıktı. Ancak Kırgızistan'da halk ayakta kalmanın başka yollarını bulmuştur ve aslında durum resmi istatistiklere yansdığından biraz daha iyidir. Kırgızistan halkının yaklaşık 300 bin ile bir milyonluk bir kısmı Rusya'da çalışmaktadır.⁴⁴ Bunların yoldığı para, Kırgızistan'daki pek çok aile için de, Kırgızistan'ın bütçe açığını kapaması için de önemli bir kaynaktır.

Bunun yanında Kırgızistan bavul ticareti sayesinde de önemli gelir elde etmektedir. Çin'in Uygur bölgesinden Rusya'daki pazarlara kadar pek çok tezgâhta Kırgızlar satış yapmaktadır.⁴⁵ 2008'de GSYİH'nin % 50-60'ı kadar bir kayıt dışı ekonomi olduğu tahmin ediliyordu. Bu, yurtdışından yollanan paralar ve bavul ticaretinden kaynaklanan gelirden oluşuyordu.⁴⁶ Bununla birlikte Tacikistan üstünden Afganistan'dan gelen narkotik ticareti de kayıt dışı girdilere eklenmektedir ve bu üç kayıt dışı kalemin dış gelirlerin yüzde doksanını oluşturduğu tahmin edilmektedir. Kırgızistan'ın resmi rakamlarda görünen iktisadi zayıflığı sadece yüzde onluk kayıtlı dış gelire dayanarak yapılan bir çıkarımdır. Bu durum aslında Kırgızistan'ın görüldüğünden daha zengin olduğunu ortaya koymaktadır. Bu, Kırgızistan'daki lüks arabalar ve restoranlarla kendini göstermektedir. Ancak sorun bunun vergilendirilebilir olmaması, gelirleri kıt olan devletin hizmetlerinin gittikçe bozulması, memur maaşlarının düşüklüğü, gelirin adil bir biçimde paylaştırılmaması, yatırımların sınırlı kalması gibi pek çok olumsuz sonuç doğurmaktadır. Yetersiz maaşa sahip devlet memurları rüşvete dayanarak hayatlarını sürdürmek durumunda kalmaktadır. Rüşvet bir nevi "devlet hizmetlerinin özelleştirilmesi" gibi algılanmaktadır. Yine de buna karşı tepki büyük olmakla birlikte kısa vadede bir

çözüm beklenmemelidir. Kayıt dışı gelirler, ilişki ağlarıyla aracılığıyla toplumun en geniş kesimine yayılmakta ve böylelikle enformel sistem insanların hayatta kalabilmesini sağlamaktadır.

Bu nedenle kayıt dışı ekonomiyle mücadelenin de rüşvetle mücadelenin de başarı sağlaması, devlet için yeni gelir kaynakları yaratılmadıkça mümkün görünmüyor. Devletin yeni gelir kaynakları yaratmasının en uygulanabilir yolu, ülkenin zengin su kaynaklarından yararlanmaktır. Kırgızistan'ın yüksek bir ülke olması hidroelektrik santrallerin kurulmasına uygun pek çok su kaynağı yaratmaktadır. "2013-17 Kırgızistan Sürdürülebilir Gelişme Stratejisi" içindeki en önemli projeler 5,055 milyar doların yatırılacağı enerji alanında olacaktır. Bunların arasındaki Kambar-Ata Hidroelektrik Santrali tek başına 3,4 milyar dolarlık bir bütçeye sahiptir. Tüm stratejik planın bütçesinin yaklaşık yarısı bu projeye gidecektir. Proje için gerekli desteği Rusya sağlayacaktır.⁴⁷ Tarım, enerji, ulaşım ve iletişim, üretim ve lojistik başlıklarına ayrılmış olan projeler Kırgızistan'ın yirmi yıldır gerekli yatırımları yapması için bir başlangıç olabilir. Projeler için Rusya, Çin, ABD, Türkiye ve Suudi Arabistan gibi yabancı ülkeler ve Dünya Bankası, İslam Kalkınma Bankası ve Asya Kalkınma Bankası gibi uluslararası kuruluşların adı geçmektedir. Bu dış desteğin sağlanabilmesi Kırgızistan'ın sürdürdüğü, tüm dünya ülkelerine açık, etkin çok yönlü dış siyasetin ürünüdür. Kırgızistan eğer bu sefer yatırımlarla ülkeye üretimde bir sıçrama yaptırabilirse bir sonraki stratejik planda üretimin artırılması için gerekli adımlarla Kırgızistan yirmi yıl önce yarım kalan atılımını

(42) Abazov, 2004: 7-8.

(43) Alkan, 2011: 219.

(44) Marat, Erica (2008), *National Ideology and State-Building in Kyrgyzstan and Tacikistan*, Silk Road Paper, Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program. Washington, DC: John Hopkins University Press: s. 14

(45) Bu bilgi, yazarın Çin'in Uygur bölgesinde ve Rusya'daki pazarlarda son on yılda yaptığı gözlemlere dayanmaktadır. Bunlar içinde kadınlar ağırlıklıdır. Bugün Moskova'nın turistik Arbat Sokağı'ndaki hediyelik eşya satıcılarının dahi çoğu yıllardır Moskova'da yaşayan Kırgız kadınlardır.

(46) Marat, 2008: 14

(47) *Strategiya Ustoichibogo razvitiya Kyrgyzskoi Respubliki na period 2013-2017 gody*, http://ktrk.kg/sites/default/files/strategy_front_ru.pdf.

gerçekleştirebilir. Kırgızistan'ın ve bölgenin istikrarı için bu şarttır.

5. Sonuç

Kırgızistan iki kere halk ihtilâliyle cumhurbaşkanının devrildiği bir ülke olarak, sonunda tüm halkı temsil edebilecek bir siyasi sistem kurmuştur. Buna aykırı olarak kendi otoritelerini pekiştirmek isteyen iki lider ise, en rakipsiz olduklarını sandıkları dönemde beklenmedik birer darbeye ülkeyi terk etmek zorunda kalmışlardır. Bunda ülkenin son yirmi yılda yetiştirdiği siyasi seçkinlerin önemli bir rolü vardır, ama onların bastırıldığı dönemde muhalif liderlerin tekrar siyaset sahnesine çıkmalarını sağladığı için halkın burada ne kadar önemli olduğu iki kere kendini göstermiştir.

Bunu Kırgızistan'ın içinden bir bakışla anlamaya çalışırken, iki olgu göze çarpmaktadır. Bunlardan biri Kırgızistan'ın çoğul toplumsal yapısıdır. Bu yapı millet, bölge, boy gibi farklı toplumsal gruplardan oluşsa da, bunları yatay kesen ilişki ağları asıl belirleyici etken olarak görünmektedir. Elbette kişinin “nereden olduğu” önemli bir unsurdur, ama son kertede belirleyici değildir. Onun yerine enformel ilişki ağları belirleyici olmaktadır. Bu “kaygan zemin” iktidar açısından durumu zorlaştırmaktadır. İlişki ağlarının dinamizmi, bir cumhurbaşkanının kendi bölgesinde dahi tabanının zayıflamasına yol açabilmektedir. İstikrar için iktidarın toplumun mümkün olan en geniş kesimiyle uzlaşısı içinde, çoğulcu bir anlayışla yürümesi zorunlu görünmekte-

dir. Bunun için de parlamenter demokratik sistem ve kuvvetler ayrılığı uygun bir sistem olarak görünmektedir.

Ancak Kırgızistan için bu da yeterli değildir. Var olan iktisadi kaynakların ülkedeki dar seçkinler katmanı içinde dahi paylaşılması mümkün görünmemektedir. Gerek Akayev, gerekse Bakiyev kendi çevresinde bir destek grubu oluşturmaya çalışırken, bunu kıt kaynakları paylaşarak yapmışlardı. Ne var ki her zaman seçkinlerin önemli bir kısmı bu ağın dışında kalmıştı. Belki de kaynakların daha çok olması halinde dışlayıcı değil kapsayıcı bir ilişki ağı yaratmak mümkün olurdu. Bu sağlansa dahi, halkın da bundan pay almadığı bir durumda sonucun ne olacağı spekülasyona açıktır.

Her halükarda Kırgızistan için gerekli olan, kaynakların çoğaltılması ve bunun adil bir biçimde paylaşımı olarak görünmektedir. Bunun için gerekli yatırım sermayesini çekebilme amacıyla, Kırgızistan dış ilişkilere önem vermekte ve özellikle Haziran 2010'da yaşanan olaylardan sonra, dış ülkelerin olumlu yaklaşımından destek almaktadır. Bundan sonra herkesin umudu, kaynakların temini ve bunların yolsuzluklardan uzak, etkin ve verimli bir biçimde kullanılarak, Kırgızistan'ın çok gereksinim duyduğu yatırımların gerçekleştirilmesidir. Bu sağlanabilirse, Kırgızistan bu sefer gerçekten Orta Asya için örnek alınabilecek bir ülke haline gelebilir. Aksi takdirde, istikrar için çoğulcu demokrasiden uzaklaşıp, otoriteryan bir yönetimi tercih edenler çoğalabilir.